

PEREGRINÁCIÓ ÉS ERUDÍCIÓ
Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére

PEREGRINÁCIÓ ÉS ERUDÍCIÓ

TANULMÁNYOK
TONK SÁNDOR TISZTELETÉRE

BOGDÁNDI ZSOLT
és
LUPESCU MAKÓ MÁRIA
szerkesztésében

Kolozsvár, 2020

Támogatók:

© Szerzők, 2020
Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020

Felelős kiadó: Biró Annamária

Korrektúra: András Zselyke

Borítóterv: Könczey Elemér

A borítón agyszebeni szász deák, szász iskolarector, falusi kántor
vagy iskolamester és magyar kálvinista deák.

Trachten-Kabinett von Siebenbürgens (1729), egy 1692-es akvarell nyomán.
Román Akadémiai Könyvtár / www.europeana.eu. Ismeretlen szerző

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető: Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Peregrináció és erudíció : Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére /

Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária (ed.). - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-
Egyesület, 2020

ISBN 978-606-739-144-2

I. Bogdándi, Zsolt (ed.)

II. Lupescu Makó, Mária (ed.)

A fejedelmi tábla 16. századi, egyetemmet járt ülnökeiről

Erdélyben és a hozzácsatlakozott magyarországi vármegyékben Izabella királyné és az ifjú János Zsigmond Lengyelországból való visszatérése után, 1556 végétől kerülhetett sor a kialakulóban levő állam intézményeinek létrehozására, így a kancellária és a központi igazságszolgáltatás újjászervezésére.¹ Az ekkor felállított új intézményeket, esetünkben a kúriai bíróság szerepét betöltő királyi táblát olyan jogtudó hivatalnokokra kellett bízni, akik alaposan ismerték mindhárom erdélyi nemzet és a magyarországi nemesek joggyakorlatát. A következőkben arra próbálunk fényt deríteni, hogy az ítélmesterek és a jogügyigazgatók mellett a táblai személyzetet alkotó esküdt ülnökök vagy assessorok közül hányan és kik látogattak egyetemmet, illetve, hogy mennyiben határozta meg a külföldi peregrináció ülnöki karrierjüket.

De mit is jelentett a 16. század második felében a táblai ülnökség? A táblai bíraskodásban, a döntések meghozatalában az ülnökökre fontos, de források hiányában pontosan le nem írható szerep hárult. Csupán elég valószínű feltételezés az, hogy az ülnöki szavazatok alapján döntöttek a perekben. Hivatallukba választással kerültek, legalábbis így rendelkezett a táblai szervezet létrehozását eldöntő országgyűlés, 1556 végén.² Azt tudjuk, hogy az assessorok kiválasztása a középkorban a diétákon történt, az 1500. évi törvény sze-

1 A központi bíróság szervezetről lásd Zsolt Bogdándi: *The Organization of the Central Court of Justice in Transylvania in the Second Half of the Sixteenth Century*. The Hungarian Historical Review VII(2018). 4. sz. 718–738.

2 EOE II. 58: „Et quum imperia, non minus legibus quam armis conserventur, conclusum atque visum est, ut quam primum iudices, prothonotarii, assessores, director causarum, publicarum et fisci regii eligantur ac iudicia celebrantur sine intermissione in regno.”

rint három évre, mely leteltével újraválaszthatók voltak.³ A választásra az 1556 utáni időszakból semmilyen adatunk nincs, de talán nem tévedünk, ha az ülnökök hivatalba állításánál (is) a fejedelmeknek tulajdonítunk nagyobb vagy döntő szerepet. A rendek többnyire megelégedtek azzal, hogy kérjék a tábla megépítését, olyanokkal, „az kik tudósok deáki tudománban és az törvínben”, s akiknek a fizetése is a fejedelemre, illetve kincstárára hárult.⁴ A *salarium* mértékéről nincsenek adataink, de bizonyosak lehetünk abban, hogy meg sem közelítette a Mohács előtti királyi kúria tekintélyes főpapi, bárói vagy éppen köznemesi ülnökeinek fizetését.⁵ E meghatározhatatlan összeg kézbesítését az 1558. júniusi országgyűlés a rejtélyes táblai „super intendens” feladatává tette, akinek a tábla már említett jövedelmeiből kellett az ülnökök egyezség szerinti fizetését törleszteni,⁶ és akit Benkő József a jogügyigazgatóval azonosított.⁷ Arra van forrásunk, hogy a tárgyalások során kiszabott bírságok meghatározott része a directort illette, mint ahogy azt is tudjuk, hogy 1584-ben régi szokásnak tekintették azt az eljárást, miszerint a director és az ülnökök fizetését a táblán kirótt bírságokból különítik el, de az elmaradt összegek behajtását ekkor nem az említett „super intendens”, hanem maguk az érdekeltek, az assessorok és a director emberei végezték.⁸

Az ülnökök létszámát Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatát bemutató művében – forráshivatkozás nélkül – 5–14 fő között határozta meg.⁹ 1557 júniusában valójában nyolc törvénytudó személyt rendeltek e tisztságra¹⁰ – ekkor még az egyedüli erdélyi ítélmester mellé –, akik közül legalább négynek kellett a tárgyalásokon jelen lenni.¹¹ Mindkét ítélmester hivatalba

3 Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. (a továbbiakban Hajnik: Bírósági szervezet) 56.

4 A helyzet valamennyire hasonlít a szekularizált hiteleshelyekéhez. A rendek ott is gyakran kérték a káptalanok megfelelő személyzettel való ellátását, de ezek kiválasztása és fizetésük is lényegében a fejedelmekre hárult. Lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kvár 2012 (Erdélyi Tudományos Füzetek 274). 19–54.

5 A főpapi és bárói assessorok fizetése 700, a köznemesieké pedig évi 300 arany Ft-ban volt meghatározva. Hajnik: Bírósági szervezet 56. A középkori ülnökökről lásd Kubinyi András: *A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban*. = *Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Bp. 1984. 257–268.

6 EOE II. 97–98.

7 Benkő József: *Erdély*. Ford., bev. Szabó György. Sepsiszentgyörgy–Barót 2014. 233.

8 SzOkl IV. 93–94.

9 Trócsányi: Központi kormányzat 358.

10 EOE II. 82.

11 Uo. 107.

állítás után, 1561-ben már kilenc assessort sorolnak fel egy oklevélben,¹² és ugyanennyien lehettek 1578-ban is, mivel az ítélmesterekkel és a directorral együtt összesen 12 főnek kellett ellátnia a táblai bíraskodást.¹³ A táblai bíraskodás viszont akkor is működött, ha az ülnökök nem voltak teljes számban jelen, későbbi, 17. század eleji adat szerint elégséges volt, ha a fejedelmi ítélszék tagjai közül a praesidens, a két ítélmester, a director és legalább két ülnök jelen volt, mert így „principaliora membra tabulae adsunt, dimidio plus, felenel teob”.¹⁴

Amellett, hogy az Erdélyi Fejedelemség felső bíróságainak, a táblai és a személyes jelenléti bíróságnak is ők jelentették a szakértői magját, a középkori minta alapján az ülnökök a bírói parancsok végrehajtásában is szerepet kaptak, és fogott bírakként is viszonylag gyakran szerepeltek.¹⁵ A vajdák többnyire bonyolultabb kérdések eldöntésére rendelték – általában valamelyik ítélmester és a fiskális director mellé – assessorokat, 1573-ban például hatan közülük kaptak megbízatást Baromlaka határainak felülvizsgálatára,¹⁶ 1563-ban pedig ötüket rendelik a kolozsváriak és kajántóiak közötti határvíta rendezésére.¹⁷ Ritkábban és jelentősebb személyek esetében, a kúriából menesztett különleges megbízottként („de curia nostra ad id specialiter transmissi”) birtokba iktatást is végezhettek, mint például 1557-ben az alább említendő Gyulai Mihály, akit Görgény iktatására rendeltek ki.¹⁸

Az ülnökség jellegzetesen nemesi szakhivatalnak számított, az assessorok többsége az erdélyi közép- és kisnemesek közül került ki. Sorakból a székelemek és a szászok sem hiányoztak, és kisebb mértékben ugyan, de a városi

12 KNLt, Kolozsvár város lt., Kiváltságlevelek és iratok, A 2. Csomókba rendezett iratok (Arhiva oraşului Cluj, Privilegii şi acte, A 2. Acte fasciculate), fasc. IV. nr. 2.

13 Oborni Teréz: *Zoltay János Supplementum Tripartiti (1583 körül?) című kézirata. = A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 150. Vö. EOE III. 133.

14 Több kéztől származó feljegyzések jogi példákról és magyarázatokról a 17. század első feléből: MNL OL, F 2/51.

15 A Mohács előtti assessorokra lásd Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Bp. 1971. 343–354. Példák korszakunkból fogott bírói tevékenységükre: Valkai András (1577) – KNLt, Bánffy cs. lt. (Arhiva familieii Bánffy), nr. 27; Frátai Gergely (1565) – MNL OL, F5, Cista divers. comitatuum, Cista 1., fasc. 1. nr. 6; Székely Illyés és Theke Ferenc (1578) – MNL OL, F 17, Kolozsmon. konv. lt., Cista comitatuum, Comitatus Doboka, T. nr. 55.

16 MNL OL, F 3 Centuriae, N. nr. 12.

17 KNLt, Kolozsvár város lt., Kiváltságlevelek és iratok, A 1. Kiváltságlevelek (Arhivele oraşului Cluj, A 1. Acte privilegiale), nr. 232.

18 MNL OL, F 4 Cista Capituli, Comitatus Thordensis, Cista Thordensis, fasc. 1. nr. 47.

elem is képviselve volt. Azon kevesek közül, akik valamelyik külföldi egyetemre jártak, éppen a fele része polgári származású volt.

A fejedelmi tábla ülnökeinek jegyzékét Trócsányi Zsolt állította össze fentebb említett munkájában. A 16. századra 29 assessor nevét sorolta fel,¹⁹ de forrásainak ellenőrzése során kiderült, hogy e lista félrevezető adatai miatt nem alkalmas az ülnöki hivatalnokréteg elemzéséhez. Amellett, hogy gyűjtésünk alapján eddig 36 ülnököt sikerült azonosítani az 1557–1600 közötti időszakban,²⁰ az általa 1547-ben említett kilenc ülnök közül például mindegyik törlendő, mivel az idézett forrásban a parancslevelet környékbeli nemesekhez és Budai János ítélőszéki jegyzőhöz intézték, assessorokról szó sem esik.²¹ E jegyzék alapján az ülnökök tanulmányaira vonatkozóan sem vonhatunk le következtetéseket tekintve, hogy Trócsányi a következőkben bemutatandó négy peregrinált assessor közül egyiket sem vette fel listájára. Az alább következő életrajzoknak csupán azokat az elemeit emeltük ki, melyek a személyek ülnöki hivatalához köthetők, illetve az eddigiekhez képest új adatokat hoznak.

*Craccer Lukács*²² (1588–1589)

Humanista műveltségű, besztercei származású szász értelmiségi, de ülnöki hivatalviselését a szakirodalom nem ismeri. Azon kevés assessorok egyike, akik külföldi egyetemeket is látogattak, a wittenbergi universitas mellett a bázeli és heidelbergi egyetemeken is megfordult, 1570-ben a bázeli egyetemen a teológia kandidátusa.²³ Azelőtt viszont a kolozsvári iskola diákjaként örökölte meg 1564-ben a besztercei Laurentius Wagner által számára testált könyvet,²⁴ 1565-ben dicsőítő költeményt írt Mátyás királyról a Heltai Gáspár által nyomtatott Bonfini-részlet kiadásába, 1567-ben pedig az iskola rektorának,

19 Trócsányi: Központi kormányzat 359–361.

20 Bogdándi Zsolt: *A fejedelmi tábla ülnökei (1557–1600)*. Megjelenés előtt álló kézirat.

21 BrNLT, Brassó város levéltára, Stenner gyűjtemény (Arhiva oraşului Braşov, Colecția de documente Stenner), Seria II. nr. 133.

22 Trócsányi jegyzékében nem szerepel.

23 Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 1576. sz.

24 Albert Berger: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. I–III. Aus dem Nachlass hgg. Ernst Wagner–Ioan Dordea–Ioan Drăgan–Konrad G. Gündisch. Köln–Weimar–Wien 1986–1998 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 11/I–III). II (1203–1570). 2966. sz.

Károlyi Péternek stilisztikai kézikönyvébe írt verset.²⁵ A peregrinációból való hazatérte után Enyeden telepedett le, az 1570-es évek végén már az ottani nemesi közösség tekintélyes tagja, a városi terhek alól mentesített házáat valószínűleg felesége jussán szerezte.²⁶ Egy 1581-ben kelt oklevél szerint egy másik házat korábban Blandratta Györgynek idegenített el.²⁷ 1585-ben Enyeden látogatta meg Jacques Bongars és feljegyezte róla, hogy tanult ember, de ariánus.²⁸ Valószínűleg éppen kiemelkedő felkészültségének és ismeretlen patrónusának köszönhető, hogy 1587-ben Varsóban Báthory Zsigmond küldöttei között vehetett részt a lengyel királyválasztáson.²⁹ 1588-ban fordult elő először ítélőszéki ülnökként, ekkor a medgyesi országgyűlésen tanúskodott egy ügyben.³⁰ E hivatalát még a következő év tavaszán is viselte; 1589. március 21-én Báthory Zsigmond ítélőszéki ülnökének és feleségének, a híres kolozsvári bíróval³¹ egy családból származó Wolfard Annának kérésére jóváhagyta néhány nappal korábban kelt végrendekezésüket, amelyből kiderült, hogy gyermektelenek lévén, szerzett javaikat a beszercei, illetve enyedi atyafiakra, többi jószágukat pedig egymásra testálták. A forrásokban nevükkel ezután nem találkozunk. Kérdéses, hogy a Herepei által is említett Craccerus Lukács, aki 1598–1601 között a kolozsvári Szappany utcában adózott és a Farkas utcai fertályban sütőházat birtokolt, azonosítható-e az ülnökkel.³² Tekintettel arra, hogy a szinte tíz évvel korábban kelt testamentumban a kolozsvári javakról és rokonokról nem emlékeztek meg, nem valószínű, hogy ugyanarról a személyről lenne szó.

25 RMNY I. 209, 236. sz.

26 KmFJkv 119, 195. sz. Az enyedi Miriszló utcában levő ház mentesítéséről lásd ErdKirKv I/3. 601. sz.

27 ErdKirKv I/3. 145. sz.

28 Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 1576. sz.

29 Uo.

30 KNLt, Kemény József oklevélgyűjt. (Colecția personală Kemény József), nr. 115.

31 Wolfard István, a wittenbergi egyetem diákja, kolozsvári főbíró (1581, 1583) és királybíró (1583). Lásd ErdKirKv I/3. 145. sz. Vö. Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Bp. 1985. (a továbbiakban Balogh: *Kőfaragó műhelyek*) 153–158.

32 Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei*. Bp. 1988. 72. Vö. Kiss András jegyzetei a számadáskönyvekből (az EME könyvtárának kéziratárában), Longa II. 61. sz.

Cserényi Mihály (1587–1590)

Népes dobokai középnemesei család sarja, melynek tagjai közül többen is hivatalnoki pályán érvényesültek. István nevű apja egy 1561-es adat szerint szintén viselte az ülnökséget,³³ és az 1560-as évek második felében a tanácsurasságot is.³⁴ 1583 novemberében Gerendi Erzsébet nevű özvegye, fiai, Mihály és Ferenc, illetve leánya, Szentpáli Jánosné Katalin nevében azért zálogosított el jószágrészeket Sombori Lászlónál, hogy birtokjogait helyreállíthassa, és hogy említett Mihály nevű fia folytathassa néhány éve peregrinusként megkezdett tanulmányait.³⁵ E peregrinációs útvonal első állomása a viszonylag közeli Bécs lehetett, 1582-ben innen kelt pártfogójához és egyúttal rokonához, Sombori Lászlóhoz címzett panegyricusa.³⁶ Utóbb Padovában is tanult, Antonio Possevino ajánlólevelével – mely szerint Cserényi a filozófiát már elvégezte, és most a teológiát tanulja – és Báthory István ösztöndíjával, vélhetően későbbi kollégájával, a nagyobbára azonos peregrinációs útvonalat megjárt Kakas Istvánnal egy időben.³⁷ Ülnökként nevével először egy 1587-ben kelt vallatóparancsban találkoztunk, az ítélmesterek, két ülnöktársa, kancelláriai jegyzők és helyi nemesek társaságában.³⁸ Újabb adat ülnökségéről 1590-ből való, amikor rokonával, Almádi Gáspárral egyezkedett a Doboka vármegyei gyulatelki halastava ügyében,³⁹ melyet korábban a kolozsvári jezsuita kollégiumnak ígért.⁴⁰ A szintén ülnökséget viselt Gerendi János unokaöccse volt, de a hitvitákban ellentétes oldalakon álltak. Cserényi a jezsuiták ígéretes tanítványaként írta téziseit, melyre Gerendi az udvarában tartózkodó Christian Franckennel készített vitairatot.⁴¹ A Régi Magyarországi Nyomtatványok említi 1592-ben Kolozsvárott kinyomtatott *Historiáját az*

33 Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi és a partiumi jogügyigazgatók a 16. század második felében.* = *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben.* Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. Kvár 2017 (Erdélyi Tudományos Füzetek 287). 14. 29. jegyz.

34 1568 májusában tanácsúr: KNLT, Jósika cs. lt. (Arhiva familiei Jósika), Seria I. nr. 112.

35 KmFJkv I. 425. sz.

36 Szabó–Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása 1900.* sz.

37 *Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából I. 1571–1583.* Gyűjtötte és közrebocsátja Veress Endre. Bp. 1911 (Fontes Rerum Transylvanicarum I). 260.

38 MNL OL, Teleki cs. lt. (P 657), Joglevelek, nr. 8246.

39 KmFJkv I. 833. sz.

40 *Monumenta Antiquae Hungariae.* I–IV. Ed. Ladislaus Lukács. Romae 1969–1986. II. (1580–1586) 441.

41 Pirnát Antal: *Arisztotelianusok és antitrinitáriusok.* Helikon XVII(1971). 367–368.

persiai monarchiabeli fejedelmekről,⁴² megjegyezve, hogy a szerző személye lényegében ismeretlen. Ehhez a fentiekén kívül csak halála évét tehetjük hozzá: Bethlen Farkas szerint „a tudományban jártas Cserényi Mihály” a mezőkeresztesi csatában esett el.⁴³

Gyulai Mihály (1557)

Az utóbb nagy hivatali karriert befutó tanácsúr, dobokai ispán és portai követ⁴⁴ pályájának első állomása valószínűleg ülnöki tisztsége volt, melyben először és egyúttal utoljára a táblai szervezet felállítása szempontjából is igen korán, 1557 júniusában említik.⁴⁵ Ekkor a későbbiekben szokatlan megbízást kell teljesítenie: a kúria különleges megbízottjaként a görgényi vár és uradalom iktatására menesztették. Ugyanabban az évben fordult elő ügyvédként is, ülnökséget is viselő több társával, így Budai Jánossal, Tetei Lőrincsel vagy Radicsics Jánossal együtt.⁴⁶ Gyulait 1539-ben említették a bécsi universitas diákjaként.⁴⁷ 1570-ben kelt végrendeletéből kiderül, hogy Mihály nevű fiát már nem küldte idegen országba, hanem nevelését a királyra bízta, kérve, hogy 12 éves kora után vigye el és taníttassa, mivel azt jelentette be Fehérváron, hogy úgy visel gondot az iskolára, hogy nem lesz szükség a más országban, idegenben való tanulásra.⁴⁸

42 RMNY I. 687. sz. Digitalizált példánya: https://rmk.hungaricana.hu/en/RMK_I_258/?query (letöltés ideje: 2019. nov. 25.).

43 Bethlen Farkas: *Erdély története*. I–V. Ford. Bodor András–Kasza Péter–S. Varga Katalin. Szerk. és az utószót írta Jankovics József. Jegyz. Kruppa Tamás. Bp.–Kvár 2000–2010. IV. 175. A mezőkeresztesi csata időpontja 1596. október 22–26.

44 Tisztségei felsorolását lásd Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2012. (a továbbiakban Horn: A hatalom pillérei) 345.

45 MNL OL, F4 Cista Comitatum, Comitatus Thordensis, Cista Thordensis, fasc. 1. nr. 47.

46 KNLt, Suky cs. lt. (Arhiva familiei Suky), nr. 302.

47 Szabó–Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása* 1880. sz.

48 ErdKirKv I/1. 238. sz. Kiadása: *Erdélyi testamentumok II. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei*. Vál., bev. tan. írta, a jegyz. összeáll. Tüdős S. Kinga. Marosvásárhely 2006. 82–86.

*Kakas István*⁴⁹ (1589–1599⁵⁰)

Neves és tehetős kolozsvári polgár család sarja, akinek apai és anyai felmenői gazdasági-hivatalnoki pályán is boldogultak; anyai nagyapja Sarlai Miklós, az erdélyi sóbányák kamarása, apja pedig Kakas András erdélyi harmincados volt.⁵¹ Életútja, tanulmányai, követi megbízásai ismertek, mindkét jog doktoraként az egyik legképzettebb ülnökként tarthatjuk számon, de római jogi ismereteire a táblán nem volt szüksége, ott kizárólag a gyakorlati jogban való jártassága számított. Életrajzírója, Veress Endre ülnöki hivatalának elnyerését 1590 őszére tette,⁵² de 1589 szeptemberében már e tisztségét viseli, amikor éppen assessor-i szolgálataiért Báthory Zsigmond megerősítette apja korábbi rendelkezését kolozsvári javainak tizedmentességéről.⁵³ Trócsányi említett jegyzékében nem szerepelt, ő későbbi ítélmesteri tisztéről sem tudott, emiatt kerülhetett be a legújabb szakirodalomba is az a megállapítás, hogy jogi végzettsége ellenére sem futott be jogi pályát.⁵⁴ Assessorként és ítélmesterként igazi jogi pályát járt be, de ehhez az európai „*ius commune*”-ban való jártassága kevésbé járulhatott hozzá, ott inkább a gyakorlati jogi tudása lehetett segítségére. Kakas István – Veress Endre véleménye ellenére – felesége halála után sem mondott le ülnöki állásáról, 1599-ben még e tisztségében kötött egyezséget Simone Genga olasz vállalkozóval a zalatnai Porkura nevű bánya műveléséről.⁵⁵ Egyéb tisztségeiről itt említjük meg, hogy több ízben titkárként vagy vicesecretariusként fordult elő,⁵⁶ de ez nem kancelláriai titkári pozíciójához, hanem diplomáciai jellegű megbízatásaihoz köthető, hivatali pályája csúcsát azonban egyértelműen az 1600-ban betöltött ítélmesteri tisztsége

49 Róla bővebben lásd Veress Endre: *Zalánkeményi Kakas István*. Bp. 1905. (a továbbiakban Veress: Kakas István). Vö. Buzási Enikő: *Kakas István és felesége portréi: adalék a 16–17. századi portré-mecenatúra történetéhez. = Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére*. Szerk. Orbán János. Marosvásárhely–Kvár 2011. 29–40.

50 MNL OL, F4 Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 2, fasc. 5. nr. 4.

51 KmFJkv I. 591. sz.

52 Veress: Kakas István 34.

53 ErdKirKv I/3. 1173. sz.

54 Horn: A hatalom pillérei 313.

55 MNL OL, F4 Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 2, fasc. 5. nr. 4. Idézi Mátyás-Rausch Petra: *Érbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. Bp. 2017. 227–228.

56 Trócsányi: Központi kormányzat 185. Vö. Bethlen Farkas: *i. m.* III. 264.

jelentette.⁵⁷ Az ülnökök közül biztosan egyedülként 1601-ben készült portréja is fennmaradt.⁵⁸

A Bónis György és Valentiny Antal által közölt formulárium⁵⁹ okán talán ismert Jacobinus János kolozsvári nótárius vélhetően az ő támogatásának is köszönhető, hogy bekerült a fejedelmi kancelláriára. Jacobinus még városi jegyzőként írta köszöntő versét Kakas István fejedelmi ítélőszéki ülnök és Romer Zsuzsanna 1597. január 12-én megtartott lakodalmára, a következő év májusában pedig már fejedelmi secretariusként ellenjegyezte az okleveleket.⁶⁰

A következő adatunk szorosán ugyan nem köthető Kakas ülnöki pályájához, de mégis jellemzi egyrészt a várossal való viszonyát, másrészt e hivatalával is járó – ez esetben hiábavalónak bizonyult – befolyását. Kakas István Kolozsvár legvagyonosabb polgáraként egyik főtéri házában – összesen négy ingatlannal bírt a városban – a fejedelmet is többször vendégül látta. A tér nyugati során, a jelenlegi Jósika-palota helyén állott atyai háza, melynek ügyében, illetve a mellette épülő szomszédos ház miatt Báthory Zsigmond fejedelem több ízben is levéllel fordult a város előljáróihoz. Az 1592. augusztus 11-i missziliséből például az derült ki, hogy Kakas Istvántól, „tablankon valo assessorunk”-tól értesült arról, hogy az „eo haza es az mi zallasunk mellet” levő házat Vicei Máté vásárolta meg, annak ellenére, hogy a szomszédság jogán annak megvétele inkább az ülnökét illette volna meg.⁶¹ Ezenfelül az új szomszéd még építkezni is kezdett, az átalakítások pedig – lévén a fejedelmi szállásról szó – Báthory Zsigmondot is érdekeltté tették az ügyben. A fejedelem ezért a városnak elrendelte, hogy az épületet vegyék szemügyre, ami új és „a mi zallasunknak artalmara, fogiatkozásara vagion”, bontassák el, és figyelmeztessék Viceit, hogy se tornácot ne nyisson a fejedelmi szállás felé, „se semmi seotetseget eppitesevel ott az zobakon ne zerezzen, hanem a haznak eppwle-tinek reghi formaiahhoz tarcha magath”. A város küldöttjei meg is vizsgálták a szomszédos házat, de mindent rendben levőnek találtak, minthogy az épület

57 Fejér Tamás: *Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária okleveles gyakorlatában a Báthoriak korában (1571–1602)*. Turul LXXXVIII(2015). 94.

58 Buzási Enikő: *i. m.* 30.

59 Bónis György–Valentiny Antal: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Kvár 1947. Vö. Tamás Fejér: *Formularies of the Chancellery of the Transylvanian Principality in the Second Half of the Sixteenth Century*. The Hungarian Historical Review VII(2018). 4. sz. 744–745.

60 RMNY I. 806. tétel. Vö. MNL Fejér Megyei Levéltára, Letétek levéltári gyűjt., Vathy József letéte (IV/75), 4. doboz (Fejér Tamás adata, segítségét köszönöm).

61 KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt. (Arhiva familiei Jósika), III. Alte familii, nr. 896, f. 2–3.

felső szintjén már régóta voltak ablakok és ajtók, az árnyékot pedig inkább Kakas István háza veti, mivel az feküdt délről. Vélhetően ezen ügyből kifolyólag kényszerült a fejedelem arra 1596-ban, hogy a szállásául szolgáló épületen új ablakot vágasson, és többet feljebb vitessen.⁶²

*

A külföldön peregrinált ülnökök életpályájának áttekintését követően vonjunk le néhány következtetést. Először is megállapíthattuk, hogy az általunk ismert ülnökök jelentős hányada, valamivel több, mint tíz százaléka hosszabb-rövidebb ideig látogatta valamelyik külföldi egyetemet. Az arány szinte ugyanakkora, ha az ítélmesterekkel és erdélyi jogügyigazgatókkal kiegészült teljes fejedelmi ítélőszéket vizsgáljuk meg: az ismert 54 személy közül öt esetben bizonyított a külföldi peregrináció.

Ezek az adatok több szempontból is meglepőek. Egyrészt az ülnöki feladatok ellátásához egyetemi tanulmányokra és főként teológiai ismeretekre nem volt szükség, ehhez leginkább az ítélmesterek irodájában szerezhették meg a gyakorlati jogi jártasságot. Kakas ugyan bizonyára hasznosíthatta az európai *ius communé*-ban való jártasságát diplomáciai küldetése vagy nemzetközi üzleti kapcsolatai során, de a hazai magánjogi viszonyokban ennek nem nagy hasznát vehette. A talán szintén egyetemet járt, de konkrét adatok híján a fentiek közül kihagyott ülnöktársa, a Werbőczy Tripartitumához magyarázó indexet készítő Zolthay János is feleslegesen érvelt a Bartholdus és Baldus-féle Justinianus-törvénykönyv alapján a Mihály vajda pártján álló kozákoknál.⁶³ Azok követtársát, Veres Boldizsárt meggyilkolták, Zolthayt pedig megkorbácsolták, és minden ruhájától megfosztották, úgyhogy alig tudott egy szál ingben a hegyek közé menekülni. Az egyetemet járt ülnököknek természetesen többnyire nem a kozákok előtt kellett jogi felkészültségüket bizonyítaniuk, de a perek eldöntéséhez mindenképpen szükségük lehetett a hazai magánjogban való alapos jártasságukra. Példánk is van arra, hogy a peres felek tanácsért is fordultak e testülethez, ha nem tudtak perükben előre jutni. 1578-ban például Haller Gábor kérésére a fejedelem arra utasította assessorait az ítélmesterekkel együtt, hogy „minden jó tanáccsal legyenek igazságában”, és mondják meg, hogy miként kellene elkezdenie a Jövedics birtokra vonatkozó pert

62 Veress: Kakas István 62.

63 Oborni Teréz: *i. m.* Vö. Bethlen Farkas: *i. m.* V. 250–251.

Kendi Ferencsel. Erre az ülnökök és az ítélmesterek részletes, pontokba szedett választ írtak a követendő peres eljárásról.⁶⁴ Az ülnökök gyakorlati jogban való jártasságához tehát nem fűződhet kétség, de az általunk vizsgált négy, egyetemet járt assessor esetében nem sikerült megállapítani, hogy erre a tudásra miként tettek szert. Ülnökségüket megelőzően egyikőjük esetében sem tudunk kancelláriai működésükről vagy hosszabb ügyvédi pályáról, a teológiát látogató Craccert és Cserényit például a külföldi peregrinációból való hazatérésük után röviddel a tábla tagjai között találjuk. Következésképpen nem tudjuk eldönteni, hogy milyen szempontok alapján választották vagy nevezték ki e négy peregrinált személyt a táblai ülnökök közé, és hogy mennyiben járultak hozzá tanulmányaik e hivatal elnyeréséhez, ha egyáltalán tekintettel voltak azokra. Talán nem tévedünk, ha kiválasztásuknál inkább egy-egy befolyásos tanácsurat és fejedelmi akaratot sejtünk.

64 KNLT, Haller cs. lt. (Arhiva familiei Haller), Seria I. nr. 23.

Tartalom

Elöljáróban	7
<i>Tonk Sándor emlékezete</i>	
Curriculum vitae	11
Tonk Sándor műveinek jegyzéke.....	15
Testamentum.....	25
BUZOGÁNY DEZSŐ	
Tonk Sándor, az ember és a barát.....	29
ZALATNAY ISTVÁN	
A belülről irányított ember és közösség jövője.....	35
<i>Tanulmányok</i>	
BALÁZS MIHÁLY	
Szentábrahámi Lombard Mihály és Halle.....	45
BOGDÁNDI ZSOLT	
A fejedelmi tábla 16. századi, egyetemet járt ülnökeiről.....	59
DÁNÉ VERONKA	
Familiárisból patrónus. Ghillányi Gergely (1605 k.–1674) pályafutása	71
DEÉ NAGY ANIKÓ	
„Mostani gondoskodásomnak egy nevezetes Tárgya lévén Marus- Vásárhelyen a Bibliothekámnak elkészítése.”	85
DRASKÓCZY ISTVÁN	
Tonk Sándor nyomában: erdélyiek középkori peregrinációja.....	95
FEJÉR TAMÁS	
16. századi erdélyi királyikönyv-töredékek és elveszett királyi könyvek	113
FONT ZSUZSA	
Johann Wilhelm Petersen ismertsége és recepciója Erdélyben	137
GÁLFI EMÓKE	
A gyulafehérvári uradalom peregrinusai, különös tekintettel Koppányi Orbán enyedi esperesre.....	157
JAKÓ KLÁRA	
Vitéz László havasalföldi vajdai secretarius erdélyi családjáról, avagy adatok az <i>Özvegy és leánya</i> történeti háttéréhez.....	167
KESERŰ GIZELLA	
Agh István peregrinációja (1734–1737)	201
KOVÁCS ANDRÁS	
Erdélyi mecénások a 16. századi Európában	215

LUPESCU MAKÓ MÁRIA	
„Mindenemet hagyom... hog tanýtassag es az Eskolat el ne hagyassak vele”.	
Az utódok taníttatásáról a kora újkori erdélyi végrendeletek tükrében	251
LUPESCU RADU	
A kolozsvári protestáns iskola alapításának körülményei a 16. század	
közepén.....	281
MONOK ISTVÁN	
Magyarországi utazók leírásai az európai könyvtárakról	
a 16–17. században.....	307
ROBERT OFFNER	
Erdélyi orvostanhallgatók Európa egyetemein (1401–1850).	
Helyszínek, személyek és hiányosságok a forrásokban	325
ŐSZ SÁNDOR ELŐD	
Reformátorok művei a Marosvásárhelyi Református Kollégium	
könyvtárában.....	359
SIMON ZSOLT	
A késő középkori erdélyi városok oktatásra fordított költségei.....	379
SIPOS GÁBOR	
Árva Bethlen Kata esete a cenzúrával.....	401
SZABADI ISTVÁN	
„Scrinium Ecclesiae Generalis”. A partiumi reformátusok kora újkori	
levéltára	407
SZABÓ ANDRÁS	
A kora újkori magyar és erdélyi peregrináció kutatásának lehetőségei	
és korlátai.....	415
SZÁSZ ANIKÓ	
Nemesek Désen (1541–1600).....	423
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
A kegyelet és a kegyesség emlékei a nagybányai Szent István-templom	
körüli temető kora újkori sírjaiban.....	435
SZÖGI LÁSZLÓ	
A magyarországi és erdélyi peregrinációkutatás eredményei az elmúlt	
másfél évtizedben.....	453
VEKOV KÁROLY	
A száz év, és ami utána következik. Az erdélyi magyar történetírás	
száz éve	465
VERÓK ÁTTILA	
A 17–18. századi erdélyi peregrináció emlékei a hallei Franckesche	
Stiftungen történeti gyűjteményeiben	477
W. KOVÁCS ANDRÁS	
Az erdélyi megyék részvétele a királyi adó behajtásában a 16. század	
elejéig.....	487
Rövidítések jegyzéke	517